

Інтэрпрэтацыя “Новай зямлі” Якуба Коласа: нацыянальны фактар

Сярод фактараў, якія ўплываюць на інтэрпрэтацыю літаратурнага тэксту, можна вылучыць наступныя: узрост чытача, яго пол, сацыякультурны кантэкст рэцэпцыі. Не апошняю ролю адыгрывае і нацыянальны фактар. Калі гаворка ідзе пра прыналежнасць да той ці іншай нацыянальнай культурнай традыцыі і пра яе ўплыў на інтэрпрэтацыю мастацкага (у тым ліку і літаратурнага) твора, на першы план выходзіць паняцце *інтэртэкстуальнай кампетэнцыі*. Гэта сукупнасць усіх засвоеных пэўным рэцыпіентам тэкстаў (у самым шырокім разуменні паняцця “тэкст” тут маецца на ўвазе ўсё не толькі прачытанае, але і пачутае, пабачанае і г.д.). Натуральна, інтэртэкстуальная кампетэнцыя ў кожнага паасобнага чытача свая, індывідуальная, але ёсць у ёй і некаторыя складнікі, якія яднаюць яго з іншымі чытачамі – у тым ліку і ў межах пэўнай нацыянальнай культуры. Вельмі прыблізна гэта можна патлумачыць наступным чынам. Мы інтэрпрэтуем кожны новы тэкст у кантэксце ўсяго ўжо прачытанага (пачутага, пабачанага) раней. Ёсць “ужо прачытанае”, больш-менш агульнае для ўсіх “сярэднестатыстычных” рэцыпіентаў – прынамсі, у еўрапейскіх межах (бо нават у часы глабалізацыі замахвацца на ўніверсальныя абагульненні рызыкаўна). А ёсць “ужо прачытанае”, агульнае для ўсіх насельнікаў пэўнай краіны – гэта іх нацыянальная літаратура (часцей за ўсё, для асноўнай масы чытачоў, гэтая “кампетэнцыя” абмяжоўваецца школьным курсам, плюс-мінус). Большасць тэкстаў кожнай нацыянальнай літаратуры ніколі не стане “ужо прачытаным” для жыхароў іншых краін – і нічога крыўднага тут няма. Але нярэдка менавіта “сваё”, “роднае” першым “трапляецца пад руку” і найхутчэй прыходзіць да галавы, калі чытач, сутыкнуўшыся з новым тэкстам, намацвае сістэму каардынат для яго інтэрпрэтацыі.

Праілюстраваль гэтыя разважанні можна прыкладамі розных ацэнак паэмы Я. Коласа “Новая зямля”.

Найкаштоўнейшы матэрыял для аналізу ўплыву нацыянальнага фактара на інтэрпрэтацыю тэксту дае літаратуразнаўчая спадчына шэрагу навукоўцаў, якія ў 1920-я гг. прыехалі да нас з Расіі, каб працаваць у толькі што створаных Інбелкульце, БДУ і г.д. Звернемся, напрыклад, да прац І. Замоціна, які ў 1922 г. па запрашэнні Народнага камісарыята асветы БССР прыехаў у Мінск, вывучыў беларускую мову і заняўся даследаваннем нашай літаратуры.

Натуральным чынам, прыналежнасць І. Замоціна да рускай культуры і адпаведная інтэртэкстуальная кампетэнцыя шмат што вызначаюць у яго працах. Вось, напрыклад, як даследчык характарызуе “гарызонт чакання”, які ў яго склаўся на пачатку знаёмства з паэмай Я. Коласа “Новая зямля”: “Калі я пачынаў яе праглядаць, я чакаў знайсці ў ёй паэтычнае апавяданне з беларускага быту, скампанаванае па манеру літаратурнага народніцтва,

прадстаўленага ў расійскай літаратуры... Кальцовым, Нікіціным і іншымі паэтамі” [1, с. 171]. А вось як І. Замоцін акрэслівае небяспекі, якіх шчасліва пазбегнуў аўтар “Новай зямлі”: “Выбіраючы тэму з народнага быту, ён (Я. Колас. – Л. К.) рызыкаваў упасці ў тон сентыментальнага народніцтва або нават у меладраматызм і хадульнасць, чаго ў некаторых выпадках не мог ухіліцца нават і такі дэмакратызатар мастацкага слова, як Някрасаў” [1, с. 159].

Найцікавейшы матэрыял для назіранняў дае і артыкул вядомага польскага даследчыка Р. Радзіка “Новая зямля”: вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа”. Натуральна, паэма разглядаецца тут з аглядак не на Кальцова і Нікіціна, а на “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча.

Ход разважанняў і высновы польскага сацыёлага выклікаюць у беларуса, нават калі ён не ёсць экзальтаваным прыхільнікам творчасці Я. Коласа, памяркоўны і талерантны пратэст. Галоўная прэтэнзія Р. Радзіка да аўтара “Новай зямлі” заключаецца ў тым, што “пісьменнік выявіў беларускую вёску канца XIX ст., з мысленнем у катэгорыях крэўнасці і класавасці – этнічным, а не нацыянальным. Твор Коласа паўстаў не анты-, а паза-, без-нацыянальным” [2, с. 295–296].

Зразумела, можна было б заўважыць, што ўсе вялікія здабыткі сусветнай літаратуры – паза-, без-нацыянальныя, і на гэтым палічыць пытанне вырашаным. Але гэта было б крыху дэмагогіяй. Відаць, трэба ўсё ж разабрацца, чаму беларусы лічаць “Новую зямлю” вялікай – і менавіта нацыянальнай – кнігай, а адзін з нямногіх палякаў, якія прачыталі паэму, не бачыць у ёй ніякага нацыянальнага зместу.

Мяркую, што справа тут ізноў жа ў інтэртэкстуальнай кампетэнцыі. Канешне, Р. Радзік выдатна ведае беларускую літаратуру, пра што сведчаць шматлікія яго публікацыі і шэраг капітальных прац па праблемах нацыяўтварэння ў Беларусі. Але Р. Радзік толькі ведае, а мы жывем у гэтай інтэртэкстуальнай прасторы. І мы, чытаючы “Новую зямлю”, нават не заўважаем таго, што гэтак засмучае Р. Радзіка, затое бачым шмат такога, што яму не кідаецца ў вочы. Польскі даследчык засяроджваецца на тым, што ў паэме Я. Коласа апісаны “амаль выключна сялянскі свет”, пры тым “паны, а перадусім падпанкі, у “Новай зямлі” ўвасабляюць чужы, ліхі, дзіўны, часам смешны свет... Нікому не патрэбныя, паны не маюць вартасцяў, карысных для селяніна... Панства – гэта вытанчанасць, фанабэрыя, несправядлівасць, прыгнёт; паны адказныя за ўсе крыўды мужыкоў – перадусім за іх галечу” [2, с. 291] і г.д.

Паказальна, што і перакладчык “Новай зямлі” на польскую мову Ч. Сэнюх таксама быў збянтэжаны тым, як у паэме прэзентуюцца паны, якімі

маласімпатычнымі яны паўстаюць. Ён напісаў вельмі цікавы нарыс “Беларусь двух Міцкевічаў”, дзе, як можна здагадацца ўжо з назвы, культавы твор Я. Коласа ізноў жа супастаўляецца з “Панам Тадэвушам”. Прыводзячы ў сваім нарысе прыклад негатыўнай характарыстыкі паноў у “Новай зямлі”, Ч. Сэнюх піша: “Перакладаючы гэты ўрывац, ніяк не мог я знайсці адказ на пытанне: адкуль такая татальная крытыка паноў, балазе ў ранейшых песнях ёсць станоўчыя доказы сімбіёза Міхала, скажам, хаця б з ляснічым, які заўчасна памёр” [3, с. 337].

Можна падсумаваць гэтакія рэфлексіі польскіх аўтараў наступнай заўвагай. Класічная польская літаратура – гэта літаратура пераважна “шляхецкая”. Польскі чытач з самага ранняга дзяцінства прызвычайваецца да інтэртэкстуальнай прасторы, у якой шляхціц паўстае высакародным, мужным, вартым захаплення і пераймання. Магчыма, многія польскія чытачы самаатаасамліваюцца з гэтым героем. І таму, калі яны сутыкаюцца з тэкстамі, у якіх гэты герой паказаны менш вартым захаплення і пераймання, ці – барані Божа – вартым пагарды і лютай нанавісці, ці – што самае жудаснае – проста не вартым ніякай увагі, яны натуральным чынам бянтэжацца. Зразумела, сітуацыя ўскладняецца гістарычнай блізкасцю, так бы мовіць, сваяцкасцю беларускага і польскага народаў. Мяркую, польскі чытач даволі спакойна ўспрыняў бы аповед пра тое, як, напрыклад, японскія ці гвінейскія сяляне ненавідзяць свайго тамтэйшага пана. А беларускія ж земляробы, пра якіх напісаны ўсе гэтыя беларускія кніжкі, ненавідзяць не якогасці абстрактнага ці экзатычнага пана, а менавіта таго канкрэтнага высакароднага і мужнага шляхціца (ці прынамсі яго нашчадка), з якім і атаасамліваюць сябе з дзяцінства многія польскія чытачы.

А для нас, беларускіх чытачоў, мастацкі свет, заселены чароўна прыўкраснымі сям’янамі і пачварна агіднымі панамі і падпанкамі, – гэта нешта сама сабою зразумелае, мы чыталі пра гэта тысячу разоў (такая ўжо ў нас інтэртэкстуальная кампетэнцыя). І ў “Новай зямлі” для нас гэта звыклы і ў прынцыпе малаважны і малазаўважны антураж, у якім распавядаецца гісторыя пра жыццё і смерць, пра сэнс і марнасць, пра моц і крохкасць і пра ўсё астатняе, пра што звычайна пішацца ў добрых кніжках.

“Ніякай ідэалогіі, – сцвярджае Р. Радзік, – апрача ідэалогіі “кавалка хлеба”, у беларускай паэме няма” [2, с. 293]. Але для беларускага чытача відавочна, што не кавалка хлеба гэтак зацята шукаюць героі “Новай зямлі”, а кавалка прасторы пад сонцам, кавалка ўласнага месца ў сусвеце. І, бадай, менавіта ў гэтым і агульначалавечы “мэседж” паэмы, і адначасова яе нацыянальны змест.

Літаратура

1. Замоцін, І. Творы : літ.-крытыч. арт. / І. Замоцін ; склад. Я.М. Гаварушка; навук. рэд. У.М. Конан. – Мінск : Маст. літ., 1991.
2. Радзiк, Р. “Новая зямля”: вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа / Р. Радзiк // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе : зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса. – Мінск, 2007. – С. 291–296.
3. Сэнюх, Ч. Беларусь двух Міцкевічаў / Ч. Сэнюх // Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 7–11 верасня 1998 г.). – Мінск, 1998. – С. 335–340.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ